

KUBÁNY ERIKA

Pedagógia és politika Magyarországon az 1950-es években

Az ötvenes évek ellentmondásos időszaka mély és feldolgozatlan sebeket ejtett a magyar társadalomban. Az átéltek kibeszélése segítséget nyújthat a múlt feldolgozásában és a jelen átértékelésében. A jelen megértéséhez fontos megismernünk a múltat. Ezt a kijelentést szeretném kutatásommal alátámasztani, amikor oral history interjúkat készíték a történelem szemtanúival. Az eddig elkészült interjúk nem engednek meg messzemenő következtetéseket, de a történetek eltérő hatása a különböző társadalmi osztályokra már kivehető.

1. Bevezetés

Magyarországon az ötvenes évek időszakát még mindig tabuként kezeljük. Ennek legfőbb oka, hogy a rendszerváltásig nem lehetett a történekről beszélni. Jelenlegi tudásunk hézagosságát is ez okozza, valamint az a tény, hogy sok idős ember a mai napig nem mer az ötvenes évekről nyilatkozni. A középiskolai oktatásban is kis hangsúlyt kap a téma, sokszor előfordul, hogy a középiskola végére el sem jutnak a tananyagban az ötvenes évekig a diákok.

A felejtés, a megbékélés kulcsfontosságú eszköze lehetne a sérelmek, problémák, emlékek kibeszélése, azok megosztása a fiatal generációval, hogy tudják honnan jöttek és eldönthessék hová tartanak.

Mivel a családom idősebb tagjai az ötvenes években éltek gyermekkorukat és sokat meséltek nekem erről az időszakról, egyértelműnek tűnt számomra hogy ezzel a korszakkal érdemes behatóan foglalkoznom. Elsősorban az tűnt fel, hogy nem egységes az időszakról és az iskolai életről kapott információ. Volt, aki a jó balhékat és a barátokkal eltöltött közös időt emlegette, volt aki az őt és családját ért sérelmeket, megaláztatásokat, melyek a mai napig is kihatnak életére, gondolkodásmódjára. Elkezdett érdekelni, hogy mi állhat ennek a hátterében. Vajon az eltérő társadalmi helyzet, az iskolai környezet, vagy a pedagógus személye befolyásolta ezen személyek iskolával szembeni attitűdjét?

Az interjúalanyokat hozzáférés alapon választottam ki. Az első interjúk elkészítése után a minta bővítése hólabda módszerrel történt/történik.

2. A kutatási módszerről

Az interjúk elkészítéséhez olyan módszerre volt szükségem, mely hagyja kibontakozni az interjúalanyt, de egyben lehetővé teszi számomra, hogy lényegre törően kérdezhessenek úgy,

hogy minél kevesebb információ vesszen el menet közben. Így választottam ki az interjúzási technikák közül az oral history módszerét, mely minden előnyével és hátrányával együtt a legmegfelelőbbnek ígérkezett kutatásom lefolytatásához. Az oral history, miközben saját szavaik felhasználásával visszaadja az embereknek a történelmet, egyúttal segíti őket egy önmaguk által formált jövő kialakításában (Vértesi, 2004). A módszer Magyarországon – a külföldi gyakorlattól eltérően – csak az 1980-as évektől kezdett ismertté válni. A pedagógiai kutatások nagy része inkább szakirodalmi adatokra támaszkodik, az egyéni elbeszélések nem kaptak eddig akkora figyelmet. Mivel az oral history módszere személyes elbeszélésekre támaszkodik, fontos hogy felleljem azokat az embereket, akiknek a korszakról még személyes tapasztalataik, élményeik vannak.

2.1 A módszer előnyei

A módszer egyik legnagyobb erénye, hogy nem önállóan kíván érvényesülni, hanem a történelem és a társtudományok egyes területeinek összefüggéseire, s nem az őket elválasztó problémákra hívja fel a figyelmet. A kutató olyan kérdésekre kereshet választ, amelyre más adat nem utal, ellentmondás észlelése esetén azonnal reagálni tud. Alkalmos a generációs gátak ledöntésére.

2.2 Az idő problémája

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a három idősíkot, mely befolyásolja az interjú elkészítését és annak elemzését is. Különbséget kell tennünk az elbeszélt idő, az elbeszélés és az elemzés ideje között. Az elbeszélt idő konkrét, már ismert tényeket, adatokat rejthet magában, melyek könnyűszerrel ellenőrizhetők, de emellett sok szubjektív adat is kinyerhető belőlük. Az elbeszélés ideje magában rejti az emlékek torzító hatásának lehetőségét, a két időpont közt eltelt idő átértékelheti a történeteket, és ezzel együtt az idősebb „én” hatása az emlékekre szintén nyomon követhető. Az elbeszélés elemzésének ideje pedig az elemző korát, személyiségét, tudását teszi hozzá az elbeszéléshez. Ez a három tényező együtt adja az eredményt.

2.3 Az interjúk felépítése

Az interjúkérdéseket minden esetben két részre osztottam. Az első részben kaptak helyet az általános kérdések, melyeket minden interjúalanyunk ugyanabban a sorrendben teszek fel. Ezek a kérdések az alany nemére, korára, családi hátterére, lakáskörülményeire, vallási hovatartozására, szülei foglalkozására vonatkoznak. E csomópontok mentén válik lehetővé az

interjúk összehasonlítása, a közös pontok kiemelése, a különbségek megtalálása. A második részben következik az interjúalanyok szabad folyású visszaemlékezése az iskolájukkal, iskolai életükkel kapcsolatos emlékekre. Természetesen itt is megfogalmaztam kérdéseket, de a kialakított kérdéssor elsősorban engem orientál abban, hogy milyen irányban menjen a beszélgetés. Egyes beszélgetőpartnereknél többet kellett kérdezniem, hogy az emlékek előjöjjenek, másoknál csak arra használtam a kérdéseket, hogy a beszélgetés az általam kívánt mederben folyjon.

2.4 Hipotézisek

- Nyilvánvalónak tűnik, hogy az a személy, akit társadalmi hovatartozása miatt nem ért hátrány, az iskolában is könnyebben boldogult.
- A családi nevelés befolyással volt az iskola elfogadására. Gondolok itt arra, hogy ahol a család is magáévá tette a kor ideológiáját és a gyermeket is eszerint nevelte, ott a gyermek az iskola világához is könnyebben alkalmazkodott, mint az a gyermek, aki otthon a problémákkal, esetleg a rendszer bírálataival találkozott.
- A társadalmi helyzet befolyással volt a többi gyermekkel köthető barátságok mennyiségére, minőségére.

3. Az ötvenes évek iskolái

Az interjúk elemzéséhez, az ideológia és az emlékek közti ellentmondások, egyezések feltárásához elengedhetetlen, hogy megismerjük az adott kor gyermekképét. Fontos megtudni, hogy az ötvenes években milyen szerep jutott a gyermekeknek, milyennek akarták látni őket, ezt a célt a nevelés milyen eszközeivel kívánták elérni?

3.1 A változások kezdete

Kutatásom, témáját tekintve az 1950-es évek első hat évének az oktatásban bekövetkezett változásairól szól. A folyamat teljes megfigyeléséhez és megértéséhez azonban ehhez távolabbra, egészen 1948-ig vissza kell nyúlnom, amikor is a radikális változások elkezdődtek. Az 1948. évi XXXIII. törvény rendelkezett „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában”. (KÉRI 2004) A törvény értelmében – az egyházi fenntartású oktatási intézmények kivételével – a nem állami

intézmények fenntartását az állam vette át, ide értve a kisdedóvókat is. Ezzel a törvénnyel az oktatásügyet a pártpolitika szolgálatába állították.

3.2 Mindenkinek ugyanazt

Az ötvenes évek politikai változásainak következményeként jelent meg az előíró tanterv, amely meghatározta a nevelési célokat, az óraszámokat és a haladás ütemét. Ez a folyamat együtt járt a tankönyvválasztás szabadságának korlátozásával. A szocialista közoktatásnak három fő célja volt:

- (1) Korszerű általános műveltséget és szakképzettséget kívánt nyújtani
- (2) Az iskolák kapuit mindenki előtt meg akarta nyitni
- (3) Az embereket a szocialista társadalom tudatos polgárává akarta nevelni

Ebből következett az egységes tanterv kialakítása, amely segítségével mindenki ugyanazt tanulhatja, ugyanabból a könyvből ugyanolyan módszerekkel. A nevelési célokat és értékeket a Párt határozta meg, a pedagógia csak végrehajtotta a kijelölt feladatokat.

A tantervkészítés fő szempontjai az alábbiak lettek:

- (1) Marxista-leninista ideológia megalapozása a társadalom- és természettudományi tárgyak óraszámának növelésével.
- (2) Az ehhez szükséges megfelelő tananyag kiválasztása.
- (3) Békéért folyó harc, klerikális reakció elleni küzdelem.
- (4) Küzdelem a lemorzsolódás ellen.

3.3 Az általános iskolák helyzete

Az általános iskolák új feladata az általános műveltség alapjainak megadása, a babonák, a maradiság elleni küzdelem lett. Ennek elérése érdekében megemelték az irodalom, a történelem és földrajz tantárgyak órakeretét, mivel ezek hordozták a legtöbb ideológiai tartalmat.

Az addigi választható idegen nyelvek helyett az orosz lépett elő kötelező idegen nyelvvé az általános iskola felső tagozatától kezdve. Mivel nem képeztek kellő számú orosz nyelv-tanárt az orosz nyelv oktatása elmaradt az addigi választható nyelvek oktatási színvonalától (Romsics, 2005).

Az első négy évfolyam számára évfolyamonként egy-egy könyvet adtak ki, melyek az írás, az olvasás és a számolás elsajátítását segítették. Ezek mellé a tanítók tájékoztató füzeteket kaptak. A tankönyvek olvasmányaiiban és példáiiban egyre több politikai tartalom volt felfedezhető. A feladatok megoldása általában könnyűnek bizonyult, annál érdekesebb

volt a benne foglalt tartalmi kérdések átbeszélése, ami szintén az ideológiai nevelés részét képezte (Kéri, 2004).

4. Az interjúk tapasztalatai

Jelenleg az elkészíteni kívánt interjúk mintegy ötöde van készen, ami már megenged egyfajta óvatos következtetést, de a teljesség igénye nélkül. Az eddig elkészült interjúknak kicsit több, mint a fele budapesti emberekkel készült. Ezek között viszonylag könnyen találhatók párhuzamok, tekintettel az interjúalanyok hasonló társadalmi helyzetére. A vidéken élők emlékei nem mutatnak ennyire egységes képet, több eltérés tapasztalható tájegységenként még az azonos társadalmi réteg tagjai között is. Ez egyenlőre úgy tűnik, hogy a szülők foglalkozási lehetőségeinek függvényében változik. Érdeemes megemlíteni a vidéki önálló gazdálkodó szülőket, akiket a beszolgáltatási kötelezettség, a téesszbe való belépés kényszere, illetve a belépés végletekig való elodázása hozott nehéz helyzetbe, míg a fővárosban a kuláklistára került fodrász szülők gyermekei lettek megbélyegzettek, szorultak ki a közoktatás bizonyos szintjeiről.

4.1 Hittan vagy elismerés?

Az iskolakezdés időpontja az eddig elkészült interjúkban 1949 és 1954 közé esik, ami azért fontos, mert az iskolához fűződő attitűdöt befolyásolhatja, hogy az elbeszélő az oktatás változásait saját bőrén érezte-e, vagy azok meghozatala után került az iskolába, mintegy kész helyzetbe kerülve bele. Akik 1950 előtt kezdték meg tanulmányaikat, azok végigélték az iskolai hittanoktatás megszűntét, ami főleg azokra gyakorolt hatást, akik előtte rendszeresen látogatták a hittanórákat. Bár az összes interjúalany meg volt keresztelve, nem mindenki járt hittanra. Amikor a hittanórák a templomok kapuin belülre kerültek, lehetőség nyílt azok megfigyelésére, néhol hátrányos megkülönböztetésére, akik eljártak a templomba, mint ez több interjúban is megjelenik. Előfordult, hogy az iskola igazgatója megfigyelte, hogy mely gyermekek mentek templomba vasárnap, ők később az iskolában, vagy a továbbtanulásnál hátrányba kerültek. Megdöbbentő volt az az eset, amikor az iskolás gyermek tanítónőjével egy templomba járt misére, és míg a gyermek nyíltan felvállalt vallásossága miatt nem kaphatott év végén jutalmat, addig a tanítónőt – az interjúalany visszaemlékezése szerint – nem érte hátrány.

4.2 Szociális háttér

A lakáskörülményeket tekintve a fővárosi interjúalanyok nagyjából hasonló, szoba-konyhás, esetenként félkomfortos lakásokról számoltak be, tehát elmondható, hogy szegénységben töltötték gyermekkorukat. A vidéki nagyvárosokban hasonló körülmények uralkodtak, míg a falvakban – az eddig elhangzottak alapján – egy-két szobás házakról meséltek, illetve a hozzá tartozó földterületről, amin a gazdálkodás folyt a téészesítésig.

4.3 Miről beszélhetek?

A politika minden család otthoni életében beszivárgott, de a legtöbbször csak a szülők, vagy idősebb testvérek elbeszéléseiből hallottak a történekről az iskoláskorú gyerekek, szinte akaraton kívül. A kettős beszéd kevés kivétellel mindenkinél megjelent. A legtudatosabban az az alany vállalta ezt fel, akit a legtöbb megaláztatás ért szülei kuláklistára kerülése miatt. A kettős beszéd fogalma több interjúban is felmerült, de általában mint tudatlan cselekvés volt megfigyelhető. A gyermekeknek nem kellett külön felhívni a figyelmét arra, hogy társaságban mit mondhatnak el és mit nem abból, ami családi körben elhangzik.

4.4 Ünnepek az iskolákban

Az ünnepek az iskolákban mindenhol iskolai körben a tornateremben zajlottak, ahol az iskolaigazgató mondott beszédet, esetleg szavak hangzottak el. A május 1-jei ünnep során az iskolák felvonuláson vettek részt. Volt ahol ez úgy zajlott, hogy a felvonulás előtt hetekkel menetgyakorlatot tartott az iskola tanítási időben, hogy majd az ünnepségen tökéletesen menjen. Más esetben pedig moziba mentek az osztályok, ahol szovjet propagandafilmekeket néztek meg az ünnepek alkalmából.

4.5 „Mint a mókus fenn a fán”

Az úttörőéletnek egyik alany sem tulajdonított különösebb jelentőséget, az ezzel járó kötelezettségeket nem nyűgként élték meg. Az úttörők jelképeit, mint például a nyakkendőt csak az iskolai ünnepeken kellett felvenni. Vidéken az úttörők a rászorulókat, szegényeket segítették. Csak egy alany számolt be arról, hogy az úttörőknek külön programokat szerveztek illetve, hogy az iskolán belül az úttörőknek volt egy vezetője, ennek ellenére arra nem emlékezett, hogy ő részt vett volna ezeken a programokon.

4.6 Amire szívesen emlékeznek

A korszakból megmaradt legkedvesebb emlékre rákérdezve a megkérdezettek majdnem fele fel tudott idézni valamilyen iskolai emléket, amelyeknek kisebb hányada fűződött tanárokhoz, tanórákhoz. Inkább a barátok, közös csínytevések hagytak nyomot az elbeszélőkben. A megkérdezettek körülbelül 25 %-a szintén fel tudott idézni valamilyen kedves emléket, de ezek nem kötődtek az iskolához. Nem is voltak annyira konkrétak, inkább egy-egy ízhez, hangulathoz kapcsolódtak. A többi interjúalany nem tudott kedves emléket felidézni, mert annyira nem érezte jól magát abban az időben. Ezzel kapcsolatban úgy vélem jelentőséggel bír az a tény, hogy az interjúalanyok keresése közben volt aki azért nem vállalta az interjút, mert annyira rossz emlékeket idézett fel benne az időszak, hogy nem akart róla beszélni. Bizonyos értelemben ez is sokat elmond a korszakról, aminek kutatása ezért is ütközik nehézségekbe, illetve azért annyira keresett téma a közelmúltat kutatók számára, mert a korszak személyekre – általuk pedig az egész társadalomra – gyakorolt hatása nem tisztázott, sokan még mindig nem szívesen beszélnek az akkor történetekről. Akik mozgatórugói voltak az eseményeknek, azoknál bizonyos fokú szégyenkezés tapasztalható, akik elszenvedői voltak, azokban olyan mély nyomot hagytak, hogy emiatt nem beszélnek róla. Mint a fent említett példa mutatja, a nehézségeket, problémákat a gyermekek is igen jól érzékelték abban az időben.

5. Összegzés

Az interjúk készítése során sok érdekes, új és meghökkentő információval gazdagodtam. Ezek segítségével közelebb kerültem az általam felvetett problémákhoz. Szeretnék ezekre a kérdésekre választ adni, bár tudom, hogy az elkészült interjúkból egyelőre csak részigazságok vonhatók le, tudományos megalapozásként az elkészített interjúk száma nem elegendő. Mégis megkockáztatom a válaszadást, mert úgy érzem, hogy a megszerzett adatok ismeretében néhány bennem rejlő kétséget sikerült úgy-ahogy tisztáznom. A megfogalmazott előfeltevések az interjúk alapján igazolódni látszanak.

Az a tény, hogy a kulák családból származó interjúalany szinte csak negatív dolgokról tudott a gyerekkorára emlékezve beszámolni, azt jelenti számomra, hogy az akkori élményei nagyon meghatározóak voltak és kihatottak a későbbi életére, tovább keserítve az amúgy is rossz ízű emlékeket.

Azok az emberek, akik elfogadták a helyzetet és nem csináltak problémát a kötelezőnek előírt kánonból, esetleg önként beálltak a sorba, könnyebben beilleszkedtek az iskolai

környezetbe, barátokat találtak és visszaemlékezve többnyire jó dolgok jutottak eszükbe a korszakról.

Elmondható, hogy mindenki érezte az ideológia és a valós élet között feszülő ellentmondásokat, és erre mindenki lehetősége és vérmérséklete szerint reagált is.

Az iskolában kötött barátságok általában az azonos származású gyerekek között alakultak ki. Az interjúkban bemutatott iskolákban azonos társadalmi helyzetben lévő gyermekek tanultak, itt nem is számoltak be az alanyok a társak közötti elkülönülésről. Egy olyan visszaemlékezés volt, ahol az interjúalany nála tehetősebb gyermekekkel járt egy osztályba. Itt az emlékek szerint megjelent a társadalmi helyzet szerinti tagolódás az osztályon belül, és bár nem bántották egymást nyíltan a gyerekek, a gazdagok a szegényekkel nem barátkoztak. Ez azt mutatja, hogy a társadalmi helyzet hatással volt a barátságok kialakulására.

A kutatás jelen fázisában ezek a következtetések vonhatók le biztonsággal. A jövőben készítendő újabb interjúk valószínűleg tovább fogják árnyalni a képet és remélem segítenek a korszak iskolai világának minél sokrétűbb feltárásában.

IRODALOM

Kéri Katalin (2004): A pártideológia tükröződése az 1950-1953 között kiadott alsó tagozatos tankönyvekben. *Acta Paedagogica* 11-12, 2004/1-2, 23-34.

Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest

Vértesi Lázár (2004): Oral History. *AETAS – történelemtudományi folyóirat*, 2004/1, 158-172